

prilog razmatranju društveno-istorijskog totaliteta i čovekove prakse rada

mladen stojanov

Marksova tvrdnja da je rad svesna i svrsishodna delatnost i suština čovekove generičke prirode različito je interpretirana, ali nikada nije uspešno ostvarena. Shvatanje čovekovog rada samo kao ekonomske delatnosti (rad za zaradu) velikog broja građanskih ekonomista, pre i posle navedenog Marksovog stava, nije osporavanje Marksa, nego je stvar nepoznavanja i nerazumevanja suštine ljudskog rada. No, Marksovo određenje rada kao ljudske suštine ne poriče ekonomski karakter rada, nego poriče da je ekonomski karakter rada njegova suština. Sa svojom ekonomskom prirodom rad je, po Marksu, izgubio svoju suštinu. U meri u kojoj se ekonomski karakter rada javlja kao otuđenje, nalazi se i mera njegove suprotstavljenosti sopstvenoj suštini.

Pomenuti Marksov stav nije prosta konstatacija koja, budući da je neosporna, treba da uđe u fond pozitivistički shvaćenih naučnih istina. Shvatajući otuđenost rada u ekonomskoj sferi kao gubljenje njegove suštine, Marks je tragao za tim kako čovekovom radu vratiti njegovu suštinu; tj. njegov stav o radu kao čovekovoj suštini ne kazuje samo šta je rad bio i šta jeste, nego i šta on *može i treba* da bude. Dakle, stav da je rad svesna i svrsishodna delatnost i da je suština čoveka, u kontekstu Marksovog shvatanja sadrži i teološku dimenziju. Dimenziju teološkog u shvatanju sveta nalazimo, među ostalim, i kod Aristotela. Naime, proširujući površni i naivni materijalizam antičkog vremena (Tala, Anaksimandra, Anatsimena, Heraklita i dr.), koji je, tražeći prapostupku i suštinu sveta, i nalazio istu u vazduhu, vodi, zemlji, vatri i sl., Aristotel naslućuje da suština sveta mora biti mnogo složenija. Po Aristotelu, to su četiri uzroka: (1) kauza materijalis (materijalni uzrok); (2) kauza formalis (formalni uzrok); (3) kauza eficiens (tvorački uzrok) i (4) kauza finalis (finalni uzrok).

Materija, tj. materijalni uzrok kao suština sveta, pasivna je i sama za sebe bez tvoračkog (eficiens) i finalnog uzroka nije dovoljna da iz nje nastane svet. Formalni uzrok (kauza formalis) takođe nije dovoljan. Svet je moguć samo uz tvorački (eficiens) i ciljevit (finalis) uzrok i zato su oni uzrok i osnova sveta. Aristotelove teškoće da preciznije razjasni ove uzroke kao suštinu i osnovu sveta, omogućile su različite interpretacije. Tako se u nekim interpretacijama finalni uzrok (kauza finalis) shvata i kao teološki, ali i kao teološka dimenzija suštine sveta kod Aristotela. U osnovi, Aristotelova ideja o finalnom uzroku (kauza finalis) izražava ciljevitost sveta, bez obzira na to da li je ona izvedena iz božanskih (teoloških) ili je nezavisna od božanstva i izvire iz neke neodređene pokretačke snage, ciljevitosti i finalne predodređenosti sveta.

Aristotelovo shvatanje suštine i praosnove sveta ne pominje se zbog toga što je Marks u tim shvatanjima nalazio uporište za svoje ideje. Kratak opis Aristotelovog shvatanja praosnove i suštine sveta, kao tipično metafizičko shvatanje u duhu tradicionalne filosofije, ilustrativno ističe Marksov radikalni zaokret u postavljanju i promišljanju osnovnih pitanja sveta.

Napuštajući metafizičku i tradicionalnu filosofiju, Marks ne problematizira svet u metafizičkom i čisto antologijskom smislu, nego traga za ljudskim i čovekovim svetom. Suštinu toga sveta on vidi u čoveku i njegovoj svesnoj i svrsishodnoj delatnosti.

Čoveka i njegovu svesnu i svrsishodnu delatnost Marks uvek posmatra u okvirima datog konkretnog društveno-istorijskog totaliteta. Društveno-istorijski totalitet je složena i slojevita celina. On je celokupna prirodna i društvena datost s kojom je čovek suočen i koja čini realne uslove njegovog opstajanja. U tome su i nužnost prirodnog i društvenog determinizma. Društveno-istorijski totalitet nije samo konkretna prirodno-istorijska datost, nego se totalitet proteže i na mogućnosti i potencije koje dato stanje nudi, a ljudi ih sagledavaju kao sopstvene istorijske horizonte. Potencija i mogućnost kao sastavni deo društveno-istorijskog totaliteta su teološki horizonti koji nisu Aristotelova kauza finalis kao nejasna predodređenost, već *ljudska sloboda*, čovekov svet za čijom »prapostupkom« i suštinom traga Marks i nalazi je u čoveku i njegovoj svesnoj praktičnoj delatnosti. Taj svet je predmet čovekove prakse i svesti, a čovek je subjekat toga sveta. Budući da je čovek deo toga sveta i sam taj svet, on je učinio sebe i subjektom i objektom svoje svesne prakse rada.

Svest kojom čovek promišlja svoj svet i svoju praksu rada, sociološki gledano, vrlo je razuđena i višestruko slojevita. Ona se proteže od neposredno čulnog i perceptivnog do naučnoteorijskog, a neravnomerno je distribuirana u društvenoj strukturi i parcijalizovana u odnosu na svoj predmet (totalitet). Ona promišlja sferu nužnosti u totalitetu (prirodni i društveni determinizam), ali promišlja i slobodu kao čovekovo suprotstavljanje i savladavanje nužnosti. Tamo gde svest promišlja slobodu, tj. gde promišlja čovekove potencije i mogućnosti, ona otkriva horizonte utopije rada u smislu očovečenja ljudskoga sveta.

S klasnom podelom društva svet čovekovog rada se cepa na takozvani umni i fizički rad. Umni rad postaje relativno osamostaljena proizvodnja

ideja i svesti, ali fizički rad ne postaje svestan i nesvestan, i ako su subjekti fizičkog rada »oslobođeni« od angažovanja svesti. Rad nije izgubio smisao i postao »raspamećena« delatnost. Privilegovani subjekti ideja i svesti i dalje za predmet svoga mišljenja uzimaju pretežno svet rada, čineći rad i dalje svesnim i promišljenim. Ograničeni i osakaćeni ovakvom privilegijom, subjekti promišljanja sveta rada »pozajmljuju« radu svoj ograničeni smisao, a subjekti rada su prisiljeni da taj smisao rada prihvate, budući da su lišeni mogućnosti da radu daju svoj smisao. Društvene posledice takvog stanja u svetu rada su poznate.

Buržoazija, kao vladajuća klasa i privilegovani subjekat promišljanja rada, čini duboke prodore u osveščavanju rada kao odnosa čoveka prema prirodi, pomerajući granice prirodnog determinizma u ovladavanju zakonima prirodnih nužnosti.

Privilegovanost o kojoj je reč nije izvedena iz odnosa s prirodom, nego je izvedena iz društvenog odnosa. Zato bitno opredeljenje promišljanje rada kao društveni odnos. Promišljanje rada kao odnos čoveka prema prirodi, izraženo u naučnoj svesti tzv. prirodnih nauka, krči put savladavanju prirodnih nužnosti i proširuje čovekovu slobodu. Privilegovani subjekti promišljanja rada kao društvenog odnosa otkrivaju smisao rada koji se kreće u sferi društvenog i ekonomskog determinizma, tj. smisao rada je izveden iz zakonitih nužnosti. Promišljanje te sfere ljudskog rada, izražena u društvenim naukama, a pretežno ekonomskim, proteže smisao rada do granica nužnosti i zakonitosti, tj. rad mora da bude u skladu sa zakonima ekonomičnosti, rentabilnosti, produktivnosti i sl., a izvan tih nužnosti i zakonitosti rad nema smisla. Dakle, rad je, kako to veli definicija, svesna i svrsishodna delatnost samo ako ga ta vest dovodi u sklad s nužnošću. Ako rad nije u skladu s takm svešću, on nije svesna delatnost i zato je bez smisla. Ako je marksističko shvatanje društveno-istorijskog totaliteta protegnuto i na sferu čovekovih mogućnosti potencija kao sveta slobode, onda promišljanje rada mora da postane i teleološka svest. U protivnom, svest o čovekovom radu i rad kao svesna delatnost ostaće zarobljeni u sveri nužnosti. U tom slučaju, svest o radu ne bi promišljala njegovu slobodu i rad nikadane bi postao slobodan rad.

Marks je pokazao da je radnička klasa subjekat svesti i rada koji će rad iz sfere nužnosti pomerati u sferu slobode. Samoupravljanje je samo prvi korak u oslobođenju rada. Ono je šansa da subjekti rada daju svoj smisao radu. To ne znači poricanje ekonomskog determinizma i nužnosti u koje je rad zarobljen. Rad i kao svest i kao praksa mora da *razreši sopstvenu protivrečnost nužnosti i slobode*. Nauka koja najdublje može da promišlja protivrečnosti rada mora to da čini tako kao da su subjekti toga promišljanja sami proizvođači. Ako to ne bi činila tako, bio bi to znak da za svoj predmet promišljanja ne uzima sopstveni društveno-istorijski totalitet, ili znak da nije u stanju da postane osnova svesne ljudske prakse, što je duboko čini besmislenom.

